

Emerik Munjiza, Snježana Kragulj: Utemeljenje i rad školskih knjižnica u Hrvatskoj...
Život i škola, br. 23 (1/2010.), god. 56., str. 153. - 168.

Emerik Munjiza
Snježana Kragulj

UTEMELJENJE I RAD ŠKOLSKIH KNJIŽNICA U HRVATSKOJ DO KRAJA XIX. STOLJEĆA

Sažetak: Autori su istražili pojavu i djelovanje školskih knjižnica u Hrvatskoj u drugoj polovini XIX. stoljeća. Utemeljenje školskih knjižnica vezano je uz osiguranje potrebnih i nužnih preduvjeta: državnog organiziranog školstva, pojave tiska i nakladništva, osnivanje stručnih udruga, izdavanje pedagoške literature i pedagoške periodike.

Unutar školskih knjižnica moguće je razlikovati knjižnice za učitelje i knjižnice za učenike. Knjižnice za učitelje bile su u funkciji osiguravanja uvjeta za produžno obrazovanje učitelja kao i prosvjećivanje puka na školskom području.

Učeničke knjižnice poticale su čitalačku kulturu učenika, uvodile učenike u samostalne oblike učenja. Učeničke knjižnice trebale su djelovati na ukupni učenički razvoj: spoznajni, moralni, estetski i doživljajni.

U tadašnjim knjižnicama nema stručnih knjižničara, no i pored toga postepeno se stvara jedinstvena metodologija klasificiranja, katalogiziranja i posuđivanja knjiga.

Školske knjižnice imale su vrlo značajnu odgojno-obrazovnu ulogu i široke mogućnosti na području svestranog odgoja i obrazovanja.

Ključne riječi: školske knjižnice: učiteljske i učeničke, produžno obrazovanje učitelja, prosvjećivanje, učenje učenja.

1. POTREBNI I NUŽNI UVJETI ZA POČETAK RADA ŠKOLSKIH KNJIŽNICA

Početak školstva u Hrvatskoj moguće je pratiti od IX. stoljeća. Prve škole otvarali su crkveni redovi: benediktinci, dominikanci, franjevci, isusovci, a za žensku mladež uršulinke. U početku su crkvene škole imale interni karakter, pripremale su mladež za svoje crkvene potrebe. Tek će kasnije ove škole poprimiti i eksterni karakter.

U tadašnjim crkvenim školama nije bilo jedinstvenog plana i programa, kao ni jedinstvene organizacije. U navedenim je školama svaki crkveni red poučavao svoj pomladak prema vlastitom planu ili često i bez njega. Tijekom vremena, crkva će organizirati školski sustav: župnih, katedralnih i samostanskih škola, koje će se međusobno razlikovati po dužini trajanja, kao i po bogatstvu nastavnih planova i programa (Cuvaj 1910.-1913., Srkulj, 1911., Kujundžić, 1996.).

Jedinstveno sustavno školstvo postavili su jezuiti u XVI. stoljeću. Javno su ga obznanili u *Ratio studiorum* i vrijedilo je u svim državama svijeta u kojima su jezuiti otvarali škole.

Sve do sredine XV. stoljeća, do pronalaska tiska (Guttenberg, 1455. godine), knjige su bile vrlo rijetke, ručno prepisivane, relativno skupe i time slabo dostupne.

Crkvene škole bile su uglavnom društveno-humanističke orijentacije i kao takve nisu mogle zadovoljiti nove potrebe građanskog društva u području realnog i prirodnog obrazovanja. Zbog navedenog ograničenja crkvenih škola i novih potreba građanskog društva, otvaraju se gradske škole. Prve svjetovne gradske škole osnivaju gradske vlasti (magistarti), cehovi i gilde (udruženja obrtnika i trgovaca). Te su se škole različito nazivale: gradske, gradske ili općinske, gramatičke, gramatičko-retoričke (Enciklopedijski rječnik pedagogije, 1963.).

Prema Kirinu, javne gradske škole u Hrvatskoj moguće je pratiti od X. stoljeća. Tako se u Zadru 918. spominje Konstantinus magister, a 1070. magister Georgius Gramatikus. Oni su bili zasigurno svjetovnjaci jer nemaju svećeničkog pridjeva (Kirin, 1925.). Postoje sigurni podatci da je gradska škola djelovala u Dubrovniku od 1333. godine (Adamović, 1885.).

Gradske javne škole u sjevernoj Hrvatskoj otvaraju se nešto kasnije. Tako se spominje javna gradska škola u Varaždinskim toplicama 1480. godine i pavlinska javna škola u Lepoglavi 1582. godine (Kirin, 1925., Filipan i sur., 1980.).

Na masovnije otvaranje gradskih škola utjecao je pronalazak tiska. Pronalaskom tiska knjige se mogu tiskati u velikom broju primjeraka, jeftinije su i time dostupnije za potrebe školske mladeži.

Početak tiskanja knjiga u Hrvatskoj veže se uz tiskanje *Misala po zakonu rimskog dvora*. Ovo djelo tiskano je kod nas 1483. godine u Kolinu. Navedeno djelo tiskano je na staroslavenskoj glagoljici, a kasnije je dotiskivano u više navrata: Senj (1531.), Rim (1631., 1706., 1714.) (Cuvaj, 1910., 1).

Od XVI. stoljeća tiskarstvo se vrlo intenzivno razvija, otvaraju se tiskare u više gradova Hrvatske, ali se još uvijek dio knjiga tiska i u inozemstvu. Značajan broj knjiga hrvatskih autora tiskan je u Veneciji, a nešto manje i u Rimu. To su uglavnom bile vjerski (katolički) orijentirane knjige, koje su se upotrebljavale i u tadašnjim školama. Vjerske (i ostale) knjige protestantske orijentacije tiskane su u Urachu pored Tübingena (Franković, 1958.).

Za potrebe škole tiskane su odgovarajuće knjige kao: bukvari, katekizmi i abecedari. Tako Franković navodi *Bukvar* iz 1527. godine i kao ilustraciju prikazuje stranicu koja se sastoji iz tri dijela: slova na glagoljici, tekst za sastavljanje riječi i sliku na kojoj je prikazano tjelesno kažnjavanje učenika (Franković, 1958., reprint izdanje navedenog *Bukvara* pod nazivom *Prva hrvatskoslavenska početnica* iz 1527. godine).

Ozbiljnije uređenje državnog školstva u Hrvatskoj počinje u vrijeme vladanja carice Marije Terezije (1740.–1780.). U duhu prosvjetiteljskih ideja

carica Marija Terezija potiče otvaranje škola s ciljem da se barem u sjedištu svake župe otvori najelementarnija škola.

Školsku reformu povjerila je Ignatzu Felbigeru (1724.–1788.) koji ju je javno obznanio 1774. godine pod nazivom *Opći školski red* (Cuvaj 1910, 1, str. 421.-425.). Navedeni *Opći školski red* predviđao je: trivijalne, glavne i normalne škole. Za svaku od navedenih škola propisana je posebna nastavna osnova (Cuvaj, 1910, 1).

Felbiger je za potrebe navedenih škola napisao i temeljni udžbenik/priručnik pod nazivom *Methodenbuch* koji je u sebi sadržavao opću metodu ili: pedagogiju, didaktiku, metodiku i disciplinski red (Munjiza, 2009.).

Zakonski obvezna pučka škola uvedena je u Vojnu krajinu 1871. godine, a u Civilnu Hrvatsku 1874. godine. Navedenih godina doneseni su autonomni hrvatski školski zakoni koji uvode obveznu četverogodišnju školu koja je mogla praktično trajati pet ili šest godina. Oba su zakona predviđala mogućnost dva godišta četvrtog razreda. Zakon iz 1871. predviđao je mogućnost pripremnog razreda u trajanju jedne školske godine (Cuvaj, 1910, 6, str. 435.-456., Zbirka zakonah i naredbah za Vojne krajine 1871. godine). Oba navedena školska zakona predviđala su i mogućnost djelovanja privatnih škola različitih osnivača i usmjerenja.

Slično kao što se početno, elementarno školstvo veže uz crkvu i crkvene redove, isto je stanje i u području srednjeg školstva. Prvu gimnaziju u Hrvatskoj osnovali su pavlini 1503. godine u Lepoglavi, koja je od 1582. godina postala javnom, dostupnom i laicima (Cuvaj, 1910, 3, ERP, 1963.).

Od XVIII. stoljeća moguće je u Hrvatskoj pratiti i rad srednjih stručnih škola različitih orijentacija, trajanja i profesionalne usmjerenosti (Munjiza, 2009.).

Visoko školstvo moguće je u Hrvatskoj pratiti od XIV. stoljeća (Radeka, 2002.). Kao i ostala školstva i početno visoko školstvo vezano je uz crkvu i crkvene redove. Među prvim visokoškolskim institucijama u crkvenoj organizaciji navode se: Generalno učilište u Zadru (1396.), Collegium Raguzium u Dubrovniku (1624., od 1654. ima i javnu funkciju), Isusovačka gimnazija i akademija u Rijeci (1632., 1633. dobila povlastice i status u rangu Sveučilišta u Beču ili Grazu), Bogoslovna akademija u Zagrebu (1669. prema Privilegiji Leopolda II.). U Osijeku se navodi prva takva ustanova 1707./08. godine koja je organizirana kao trogodišnji studij filozofije (Kralik, 2004.).

Prvo moderno svjetovno Sveučilište otvoreno je u Zagrebu 1874. godine s tri fakulteta: pravnim, bogoslovnim i filozofskim (Franković, 1958.).

U drugoj polovici XIX. stoljeća u Hrvatskoj je postojala solidno organizirana horizontalna i vertikalna školska mreža. Zakonskim uvođenjem i uređivanjem državnog školstva uz zadržavanje ranijih privatnih škola organizirana je široko ustrojena školska mreža.

Okako organizirani školski sustav stvorio je nužno potrebne pretpostavke, ali i nužne uvjete za otvaranje školskih knjižnica.

Pronalaskom tiska intenzivnije se razvija i knjigotiskarstvo. U Hrvatskoj se otvara niz domaćih tiskara: Zagreb (1527.), Nedelišće (1570.), Varaždin (1587.), tiskara Pavla Rittera Vitezovića (1690.). U XIX. stoljeću otvara se niz novih privatnih tiskara: J. Novosel, S. Rossy, F. Supan, Lj. Gaj, C. Albrecht, L. Hartmann, A. Jakić.

Uz privatne tiskare, i država preko svojih ministarstva otvara tiskare i nakladničke kuće. Tako su utemeljene *Narodne novine* i Naklada Zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu.

Na pedagojskom području vrlo značajan nakladnik od svog utemeljenja (1871.) je i Hrvatski pedagoško-književni zbor. Uz navedene domaće tiskare i nakladnike, dio knjiga za potrebe hrvatskog školstva i dalje će se tiskati i izdavati i u inozemstvu: Beč, Budim (Munjiza, 2009.).

Sredinom XIX. stoljeća (1859.) počinje izlaziti prvi pedagojski časopis u Hrvatskoj *Napredak*. U drugoj polovici XIX. stoljeća naglo raste broj pedagojskih časopisa i listova. Između 1860. i 1918. godine registrirano je oko 35 pedagojskih časopisa i listova (Munjiza, 2002.).

Prema sadržaju i područjima, tadašnje pedagojske časopise i listove moguće je klasificirati u: pedagojski časopisi i listovi općeg karaktera, pedagojski časopisi i listovi koji se bave problematikom djece s poteškoćama, pedagojski časopisi koji se bave problematikom pojedinih nastavnih predmeta/područja, koji ponekad imaju i karakter metodičkih časopisa, pedagojski časopisi i listovi koji imaju karakter školskih propisa i uredbi i ostali pedagojski časopisi i listovi (Munjiza, 2002.).

U razvoju i unaprjeđivanju školstva značajnu ulogu imaju i dječji časopisi. Izlazak dječjih časopisa i listova u Hrvatskoj moguće je također pratiti od druge polovice XIX. stoljeća. Pokretač prvog lista za djecu bio je Ivan Filipović koji je 1864. godine pokrenuo izlazak *Bosiljka*. Nešto kasnije počinju izlaziti i drugi dječji časopisi i listovi kao: *Smilje*, (1873.), *Bršljan* (1875.).

Do druge polovice XIX. stoljeća stvoreni su svi potrebni i nužni uvjeti za otvaranje školskih knjižnica. Za ono vrijeme, postoji solidno uređena horizontalna i vertikalna školska mreža. Djeluju samostalno organizirane učiteljske škole (od 1849.), kao i stručna učiteljska društva. Postoji relativno široka mreža državnih i privatnih tiskara koje su uglavnom vršile i nakladničku ulogu. Od sredine XIX. stoljeća počinju izlaziti pedagojski časopisi i listovi, a s nekoliko desetljeća zakašnjenja i dječji časopisi i listovi.

Sve su ovo bili dovoljni razlozi (i stvoreni potrebni preduvjeti) da se počne razmišljati i raditi na otvaranju školskih knjižnica, kao i o njihovoj ulozi u razvoju školstva, stručnog osposobljavanja učiteljstva i o prosvjetiteljskoj ulozi prema hrvatskom društvu.

2. PRVE VIJESTI O ŠKOLSKIM KNJIŽNICAMA

Uvođenjem javnog školstva, država preuzima brigu o njihovom otvaranju, opremanju i nadzoru. Početno opremanje sastojalo se od osiguravanja elementarnih uvjeta: školskog namještaja, udžbenika za učitelje i učenike. Udžbenike za učitelje i učenike trebalo je pohranjivati i čuvati u školi zbog nove podjele, što zapravo ima početnu ulogu školskih knjižnica (dalje u tekstu se pozivamo na sljedeće izvore).

Školska komisija iz Petrovaradina (tada se Petrovaradin nalazio u sastavu Vojne krajine) 1781. godine zatražila je od nadležnog tijela iz Beča popis potrebnih udžbenika za škole kako bi mogla napraviti izbor i narudžbu. Iste je godine i stigao traženi dopis/popis knjiga. U predloženom popisu nalazile su se knjige na: njemačkom, latinskom i francuskom jeziku odgojnog sadržaja iz: jezikoslovlja, zemljopisa, povijesti, matematike, prirodopisa, gospodarstva i drugih struka (Martinović, 1912.).

Sličan popis napravljen je i za potrebe državnih škola na području Civilne Hrvatske. Među predloženim 51 udžbenikom, 33 ih je na njemačkom jeziku, a 18 na hrvatskom jeziku. Među udžbenicima za učitelje nalaze se i tadašnji prvi udžbenici iz pedagogije: *Znanost odhranjivanja*, *Obćenita znanost podučavanja*, *Posebne znanosti podučavanja*, *Obuka malenih ili Katehetika*, *Uporavnik za početnicu i Slovníčka čitanka* (Cuvaj, 1910., 1, cjelovit popis str. 117.–119.).

O relativno slaboj opremljenosti tadašnjih škola, ali i početnim naporima u osiguravanju, čuvanju i raspodjeli knjiga svjedoči popis inventara, učila i knjiga u školi Novog Vinodolskog iz 1793. godine.

Prema tom popisu u školskoj učionici se nalazio sljedeći popis inventara, učila i knjiga:

POPIS INVENTARA, UČILA I KNJIGA	BROJ KOMADA/NASLOVA
Ploče od voštanog platna oštećene	2 komada
Crna drvena ploča od nikakve koristi	1 komad
Klupa svega	19 komada
Klupa za sjedenje	14 komada
Olovnih tintarnica	26 komada
Jedan stolić s klupicom za učitelja	1 komad
Prozori	4 komada
Tamni prozori koji se ne mogu zatvoriti	2 komada
U tornju zvono bez konopca	1 komad
Knjige bez korica	3 naslova

Navode se sljedeće knjige: *Mali katehizam ilirski*, *Knjižica zvana ABC-dar*, *Einleitung zum Schönschreiben* (Cuvaj 1910., 2, 143. nije vidljiv broj knjiga).

Početno osiguravanje (skupljanje), čuvanje i posuđivanje knjiga prerast će tijekom vremena u ozbiljniji rad na području školskog knjižničarstva, što će biti regulirano i prvim hrvatskim školskim zakonima.

3. ZAKONSKO UTEMELJENJE ŠKOLSKIH KNJIŽNICA

Sklapanjem Hrvatsko-ugarske nagodbe 1867. godine Hrvatska je dobila autonomiju na području školstva, čime će biti stvoreni uvjeti da Hrvatska prvi puta samostalno uredi svoje školstvo. Nakon dužih priprema, konačno je 1874. godine donesen prvi hrvatski školski zakon poznat pod nazivom Mažuranićev zakon (*Zakon ob ustrojstvu pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u Kraljevinah Hravtskoj i Slavoniji 1874. godine*; u daljnjem tekstu Zakon 1874.). Tri godine ranije, 1871., sličan je zakon donesen i za područje tadašnje Vojne krajine (*Propis o nastavi u pučkih učionah vojne Krajine*; u daljnjem tekstu Zakon 1871.).

Ukidanjem Vojne krajine (1881.) i njezinim uključivanjem u županijski sustav Civilne Hrvatske (1886.), prestaje potreba postojanja dvaju školskih zakona. Novi jedinstveni školski zakon donesen je 1888. godine (*Zakon ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u Kraljevinah Hravtskoj i Slavoniji*; u daljnjem tekstu Zakon 1888.). U sva tri navedena školska zakona regulirane su i školske knjižnice.

U sva tri školska zakona utemeljenje školskih knjižnica vezano je uz produžno stručno usavršavanje učitelja. Produžno (permanentno) stručno usavršavanje učitelja bilo je zakonska obveza. Kako bi učitelji mogli udovoljiti ovoj zakonskoj obvezi, bilo je nužno stvoriti potrebne preduvjete, među kojima posebno značajnu ulogu imaju školske knjižnice.

Članak 73. Školskog zakona iz 1871. godine, među ostalim obvezama školskih kotara određuje i obvezu izdržavanja školskih knjižnica, pri čemu se ne navodi potrebni iznos novca. Isti članak preporučuje da i sami učitelji svojim donacijama pomognu rad školskih knjižnica. U navedenom zakonskom članku učiteljima se preporučuje da za potrebe školskih knjižnica dobrovoljno izdvajaju 0,5% od svojih mjesečnih plaća (Zakon, 1871.).

U školskom zakonu iz 1874. godine produžno stručno obrazovanje učitelja regulirano je člancima 95-100. Unutar produžnog stručnog obrazovanja učitelja izričito o školskim knjižnicama govori članak 95. Ovaj članak gotovo na isti način kao i prethodni zakon određuje školskim općinama izdržavanje i rad školskih knjižnica. U ovom je zakonu odredba konkretnija i obvezuje svaku školsku općinu da godišnje mora minimalno izdvajati 10 forinti za rad školske knjižnice (Zakon, 1874.).

Školski zakon iz 1888. godine u potpunosti na isti način kao i prethodni zakon određuje izdržavanje školskih knjižnica, člankom 91. (Zakon, 1888.).

Iz analize navedenih školskih zakona jasno je vidljiva odredba zakonodavca o obveznom ustrojstvu školskih knjižnica u svakoj školi. Također je jasno vidljivo da su školske knjižnice u početku izrazito bile u funkciji produžnog obrazovanja učitelja pa bi se s obzirom na izneseno moglo govoriti o učiteljskim školskim knjižnicama.

4. ORGANIZACIJA I RAD ŠKOLSKIH KNJIŽNICA

Iz analize školskih zakona moglo bi se zaključiti da su, barem u početku, školske knjižnice otvarane uglavnom zbog produžnog stručnog obrazovanja učitelja. No analiza stručnih priloga kao i pravilnika školskih knjižnica ukazuje i na njihovu ulogu prema učenicima.

Tako Pravilnik iz 1864. godine školske knjižnice dijeli na tri razdjela: *Razdjel školskih knjiga, Razdjel knjiga za učitelje i Razdjel knjiga za mladež* (Pravilnik..., 1864.).

Stoga bi trebalo buduće knjižnice podijeliti na dva dijela: u jednom dijelu trebaju biti znanstvene pedagoško-didaktičke knjige za daljnje obrazovanje učitelja, a u drugom dijelu popularno pisane poučne knjige posebno iz područja racionalnog gospodarstva za daljnju naobrazbu onih mladića koji napuštaju školu (Körbler, 1875.).

Iz navedenoga slijedi da ima opravdanja, unutar školskih knjižnica, posebno govoriti o učiteljskim i učeničkim školskim knjižnicama.

4. 1. Učiteljske knjižnice

Već je ranije konstatirano da su početne školske knjižnice uglavnom bile u funkciji osiguravanja uvjeta za produžno stručno obrazovanje učitelja. Veliki broj autora toga vremena osjeća potrebu produžnog stručnog obrazovanja učitelja.

Odgojna znanost, pedagogija, razvija se i napreduje svakim danom pa tko redovito ne prati taj razvitak, sve će više zaostajati, a njegov čitav rad će zastarjeti jer tamo gdje nema napretka, slijedi nazadak (*Napredak*, 1888.).

S vremenom teorijski stečeno znanje u školama zastarijeva i slabi. Odgoj je umijeće koje ne trpi zastarijevanja. Produžno stručno obrazovanje potrebno je svim učiteljima, kako početnicima, tako i onim znatno iskusnijim. U području produžnog stručnog obrazovanja posebno značajnu ulogu imaju školske knjižnice.

Knjižnica je dakle sredstvo, kojim se starijem učitelju prilika pruža, da može s duhom vremena i moderne pedagogije napredovati, a mladu opet, da u učiteljskom sabranu zrnca sabije, skuje u zlato: obojici pako da na svojoj daljnjoj naobrazbi i usavršavanju učiteljskom uzmagu neprestano raditi. (Jožičić, 1875., 283.)

Nepostojanje školskih knjižnica ili njihova slaba organizacija značajna su prepreka u produžnom stručnom obrazovanju učitelja. U učiteljskom napredovanju i pored dobre volje učitelja ima dosta slabosti i ograničenja:

1. Ima škola čija školska knjižnica ne prima ni jedan pedagoški časopis
2. Poseban je problem škola i školskih knjižnica u malim mjestima gdje ne postoje javne knjižnice
3. Slab materijalni položaj učitelja ograničava ga u dobrovoljnom izdavanju za školske knjižnice, a posebno i individualnom kupovanju pedagoške literature i periodike (Malus, 1902.).

Uz ulogu produžnog stručnog obrazovanja učitelja, školske knjižnice preuzimale su i ulogu javnih pučkih knjižnica i time doprinosile prosvjećivanju puka. Školske knjižnice bi obavezno morale imati dva odjela: učiteljski i učenički. U učeničkom odjelu poželjno je da se nalaze knjige iz racionalnog gospodarstva i popularno pisane naučne knjige, koje bi bile primjerene za polaznike opetovnica, za mladež nakon završetka škole, kao i za *puk određenog školskog područja* (Körbler, 1875.).

Kod nas su rijetka sela koja imaju javnu pučku knjižnicu. Često ju nije moguće naći ni u trgovišnim i manjim mjestima. U postojećim uvjetima školske knjižnice trebaju preuzeti i ulogu javnih pučkih knjižnica (Tomić, 1902.).

Postavlja se pitanje ima li opravdanja i potrebe u jednom mjestu imati dvije vrste knjižnica, školsku i javnu pučku knjižnicu u kroničnom nedostatku novca ili je racionalnije solidnije opremiti školsku knjižnicu koja će tada uspješno moći preuzeti i ulogu javne pučke knjižnice.

Potreba da školska knjižnica preuzme i ulogu javne pučke knjižnice navodi se u Pravilniku iz 1864. godine.

Ako bi došlo u knjižnicu darovanih knjiga i drugačijeg sadržaja, onda će se one naposeob u imovniku voditi, i ovdje će se malo po malo postavljati temelj knjižnice za puk. (Pravionik, 1864., 74.)

Prosvjeta (škola) i blagostanje naroda su u međusobnoj pozitivnoj međuovisnosti. Na području prosvjećivanja puka škola može snažno djelovati preko školskih knjižnica. Budući da je knjiga u tadašnje vrijeme u našim obiteljima bila izuzetno rijetka, tu bi prazninu u svakom slučaju trebale popuniti školske knjižnice.

Sve školske knjižnice trebale bi međusobno biti povezane i umrežene. Ulogu središnjih knjižnica vršile bi okružne knjižnice. Tadašnje područje Vojne krajine dijelilo se na šest okružja: Ličko-otočko, Ogulinsko-sljunsko, Bansko, Gradiško, Brodsko i Petrovaradinsko. U središtima navedenih okružja, u glavnim školama, trebale bi se nalaziti okružne školske knjižnice.

Okružne školske knjižnice trebaju osnivati svoje ogranke u sjedištima kotara. Kotar je manja teritorijalno-upravna jedinica od okružja. Tako se

Brodsko okružje dijelilo na: Garčinski, Vinkovački i Županjski kotar (Vojno i sudbeno...1871.).

Prema mogućnostima, kotarske školske knjižnice trebale bi osnivati svoje ogranke u općinama (općine su manje teritorijalno-upravne jedinice od kotara). Dok se ne ustroji navedena mreža školskih knjižnica, moguće je knjige posuđivati i poštom iz ustrojenih školskih knjižnica (Jožičić, 1875.).

Bilo je i ozbiljnih razmatranja o utemeljenju središnje školske knjižnice za cijelo područje Hrvatske i Slavonije.

U Hrvatskoj i Slavoniji ima oko 1000 učitelja. Ako bi samo polovina od navedenog broja godišnje uplatila jednu forintu u razdoblju od pet godina bi se nakupila lijepa svota od 2.500 forinti. Iz ove sume mogla bi se solidno opremiti središnja knjižnica djelima domaćih i stranih autora, kao i pedagojskim časopisima i listovima. Redovito bi se moglo opremiti knjižnicu novim naslovima iz godišnjeg prihoda od 500 forinti. Knjige iz središnje knjižnice mogle bi se posuđivati i poštom (Jožičić, 1875.).

Izdržavanje školskih knjižnica bilo je moguće na više načina. Prvi školski zakoni obvezivali su školske kotare i općine da obvezno izdvajaju propisanu godišnju sumu za potrebe školskih knjižnica. Isti su zakoni predlagali učiteljima da dobrovoljno izdvajaju određenu sumu novca za potrebe školskih knjižnica.

Predlaže se školama (kao institucijama) i učiteljima (kao pojedincima) da se učlanjuju u tadašnja stručna društva: Hrvatski pedagoško-književni zbor i Društvo sv. Jeronima, koja svojim članovima besplatno šalju svoja izdanja. U to vrijeme navedena stručna društva bila su i najznačajniji izdavači stručne pedagojske literature (Körbler, 1875.).

Očekuje se da i imućniji ljudi svojim donacijama pomognu otvaranje i rad školskih knjižnica. Pruža se prilika pojedinim intelektualcima da iz svojih knjižnica izdvoje pojedine naslove za školske knjižnice. Kao ilustraciju navodimo primjer poznatog hrvatskog pedagoga Ivana Filipovića koji je svom rodnom mjestu Velikoj Kopanici i njezinoj školskoj knjižnici darovao dio knjiga iz svoje knjižnice (vidi Prilog 1.).

Učiteljska knjižnica		
1. <i>Aleksandra Turaja pedagogija</i>	1	20 150
2. <i>Bermanovski Didaktika</i>	2	2 170
3. <i>Učiteljski časopis 'Svetlo' u izdaju 1874</i>	1	60 100
4. <i>Veljanski Svetlo pedagog. št. 2</i>	2	40 100
5. <i>Prva godina knjiž. nast. u Velikoj Kopsi 1874</i>	1	60 170
6. <i>Druga godina knjiž. nast. u Velikoj Kopsi 1874</i>	1	60 170
7. <i>Učiteljski časopis 'Svetlo' pedagogija</i>	1	60 170
8. <i>Prva godina predmeta u osnov. školi</i>	1	60 170
9. <i>Prva godina predmeta u osnov. školi</i>	1	60 170
10. <i>Prva godina predmeta u osnov. školi</i>	1	60 170
11. <i>Prva godina predmeta u osnov. školi</i>	1	60 170

Popis knjiga paklon Ivana Filipovića učiteljskoj knjižnici opće državne škole u Velikoj Kopsi 1875.

Učiteljska knjižnica opće državne škole u Velikoj Kopsi 1875.

Prilog 1.

Pri nabavljanju knjiga za školsku knjižnicu trebalo bi voditi računa da zadovoljavaju nužne potrebe učitelja i učenika. Učiteljske knjižnice trebale bi posjedovati knjige iz sljedećih područja: pedagogije, svih struka-predmeta koji se predaju u školi i beletristička djela. Uz knjige, sve bi školske knjižnice trebale primiti i neke časopise: pedagojskog, političkog, zabavnog i poučnog karaktera. Obavezno bi svaka školska knjižnica trebala primiti *Vijenac* (Kopsa, 1875.).

Oko područja iz kojeg bi se trebale nalaziti knjige i časopisi u školskim knjižnicama nije vladalo stručno suglasje. Tako se u Pravilniku iz 1864. godine izričito navodi da se u školskim knjižnicama ne bi trebali nalaziti: *Romani, novele i u obće knjige beletrističkog, humorističkog i političkog sadržaja neće se u ovu knjižnicu nikako primiti.* (Pravionik 1864., 74.-77.)

U školske knjižnice obavezno ulaze propisani udžbenici i priručnici za učenike pučke škole i s njom spojene preparandije. Među knjigama za učitelje obavezno se nalaze: udžbenici, priručnici, pedagojske i didaktičko-metodičke knjige, kao i pedagojska periodika. Ako ima dovoljno novca, mogu se kupiti i ostale knjige znanstvenog, moralnog i religioznog karaktera. Poželjno je da se u školskoj knjižnici nalaze djela domaćih i stranih autora (Pravionik, 1864., 74.-77.).

Tadašnja stručna polemika ukazuje na različita shvaćanja uloge i funkcije školskih knjižnica. Pojedini autori naglašavaju izrazito stručno-pedagošku ulogu školskih knjižnica. Drugi školskim knjižnicama daju širi

značaj na području širokog općeg obrazovanja, kao i njihovu ulogu i mogućnost javnih knjižnica. Iz različitih stavova o ulogama školskih knjižnica, slijede i različiti stavovi oko njihovog knjižnog fonda.

Pojedini autori ukazuju na slabosti i ograničenja školskih knjižnica. Uz permanentni nedostatak novca, navodi se i nestručno naručivanje knjiga. Knjige su često naručivane u općinama čija je stručnost u tom području upitna.

U analiziranim izvorima nije primijećeno stručno zvanje knjižničara. U knjižnicama su radili učitelji uz svoj svakodnevni posao, prema vlastitom izboru ili prema određenju s posebnom naknadom ili bez nje.

4. 2. Učeničke knjižnice

Vrlo rano, odmah nakon formiranja učeničkih knjižnica (u sastavu školskih knjižnica) povelu se stručna rasprava o njihovoj svrsi, ulozi i zadaći.

Učeničke knjižnice trebaju nastojati da kod djece probude stalan i trajan interes za čitanje. Čitanjem se savladava tehnika čitanja. No nije svrha čitanja samo savladavanje tehnike čitanja, nego i razumijevanje pročitanoga teksta. Samo čitanje s razumijevanjem je u spoznajnoj funkciji (Klobučar, 1902.).

Čitanjem se ne proširuje samo spoznaja, nego se snažno djeluje i na emocije, moral i etiku. Kako bi se sve navedene zadaće realizirale, učitelj-knjižničar mora uputiti učenike kako čitati. Bilo bi poželjno da djeca pri čitanju imaju i bilježnice u koje će zapisivati temeljne pojmove, vrijednosti i opise. Ovi zapisi mogu se koristiti i kao šira opservacija, ali i kao neka vrsta pismenih vježbi-lektira. *Mogu imati djeca i bilježnice, gdje štošta bilježe, a time bi se u velike unapređivao pismeni i usmeni izraz misli.* (Klobučar, 1897.)

Učenike koji ne pokazuju interes za čitanjem treba dodatno motivirati. Pri tome se ne preporučuje prisila, već postepeno ohrabrivanje i ponuda zanimljivih knjiga. Poželjno je jednom mjesečno organizirati razgovor o pročitanim knjigama. Treba nastojati da svi učenici sudjeluju u raspravi. Ako ima učenika koji nisu pročitali knjigu, treba ih dodatno zainteresirati da je pročitaju (Klobučar, 1897.).

Škola uglavnom djecu nauči čitati, no pri tome se postavlja pitanje: *Zavole li djeca ili zamrže čitanje?* Učenička knjižnica trebala bi nastojati da se uz savladavanje tehnike čitanja i razumijevanja, razvija i ljubav prema čitanju i lijepim knjigama. *Ona ne samo da nauči učenike čitati, već mora nastojati da učenik čitanje oblubi, da uvidi da mu je čitanje korisno, da će kroz čitanje popraviti svoj život, svoje gospodarstvo, te da čita i onda kada školu ne polazi. To će učiona (škola) postići jedino školskom đlačkom knjižnicom.* (Klobučar, 1897., 88.)

Pojedine knjige mogle bi se ućenicima dati kao nagrada da ih čitaju u slobodno vrijeme i preko školskih praznika.

Da bi školske knjižnice (učiteljske i učeničke) udovoljile svim navedenim zadaćama, moraju biti stručno uređene i vođene. Prva temeljna

podjela i klasifikacija napravljena je time što su međusobno odijeljene učiteljske i učeničke knjižnice.

Iz analiziranih izvora i uvida u knjige toga vremena, vidljivo je da nije postojala jedinstvena stručna klasifikacija knjiga. Svaki učitelj-knjižničar formirao je knjižnu građu prema svom internom kriteriju. On se vrlo često mijenjao (vjerojatno s promjenom knjižničara) jer je na jednoj knjizi moguće naći više različitih oznaka (signatura) koje su lijepljene jedna preko druge.

S vremenom, kroz stručne rasprave, nastojao se ujednačiti kriterij na području klasifikacije knjižnog fonda. Gotove su sve školske knjižnice odvojeno vodile knjige i periodiku. Unutar knjiga i periodike primjetljiva je jedinstvenija klasifikacija prema stručno-znanstvenim područjima: pedagogija, struke koje se predaju kao nastavni predmeti, popularno-znanstvene knjige, beletristika (Pravionik 1864. , Kopsa 1876.).

Zanimljivu klasifikaciju knjiga u učeničkim knjižnicama predložio je Kobali. On je predložio klasifikaciju knjiga u učeničkim knjižnicama prema uzrastu:

UZRAST UČENIKA	PRIJEDLOZI
1. skupina - učenici drugog i trećeg razreda	- priče, basne, lakše bajke, kratke pripovijetke, dječje pjesme
2. skupina - učenici četvrtog razreda	- duže pripovijetke, povijesne priče, životopisi vladara i značajnijih osoba
3. skupina - učenici koji pohađaju opetovnicu	- veće poučne spise, opširnije životopise, pripovijesti iz povijesti i suvremenog života, izabrane pjesme sa životopisima pjesnika

(Kobali, 1883.)

Radi lakšeg pohranjivanja i rada s knjigama, svaka knjiga mora imati signaturu/broj, a na početnoj strani pečat škole. Sve knjige moraju biti upisane u knjigu inventara. U knjigu inventara upisuju se sljedeći podatci:

1. *Tekući (kronološki) broj knjige*
2. *Signatura (vlastita ili preuzeta ujednačena oznaka) knjige*
3. *Naslov knjige*
4. *Autor knjige*
5. *Mjesto i datum izdavanja knjige*
6. *Nabavljač knjige.*

Svaka školska knjižnica dužna je voditi evidenciju o posuđenim i vraćenim knjigama. U tu se evidenciju bilježe sljedeći podatci:

1. *Tekući (kronološki) broj posuđene knjige*
2. *Njezina signatura*
3. *Ime i prezime posuđivača knjige*
4. *Datum posudbe*
5. *Datum povratka*
6. *Napomena (Korbler, 1875.).*

Ako se uzme u obzir činjenica da u to vrijeme nije bilo stručnih knjižničara, niti njihovog stručnog usavršavanja, može se zaključiti da su školske knjižnice bile relativno dobro stručno utemeljene i vođene.

Stanje i razvijenost školskih knjižnica (učiteljskih i učeničkih) moguće je sigurno potvrditi na temelju službenih statističkih izvještaja. Službeni statistički podatci o školstvu redovito su objavljivani u *Službenom glasniku* već od prvog godišta iz 1883. godine. Kao ilustraciju i precizan uvid u stanje školskih knjižnica navodimo nekoliko statičkih podataka i njihovu analizu.

Prema *Službenom glasniku* (iz 1883.) 1881./82. školske godine u svim školskim knjižnicama na području Hrvatske i Slavonije nalazilo se 31.876 knjiga u učiteljskim knjižnicama i 6.054 knjige u učeničkim knjižnicama. Primjetljiv je nerazmjer broja knjiga u učiteljskim i učeničkim knjižnicama, posebno ako se uzme u obzir odnos broja učenika i učitelja. Navedene brojke pokazuju da su školske knjižnice u početku ipak bile pretežno učiteljske, da su trebale osigurati nužno potrebne naslove za rad i produžno obrazovanje učitelja, a tek će kasnije dobiti i ulogu učeničkih knjižnica.

Na kraju analiziranog razdoblja primjetljiv je veliki porast broja knjiga, kako u učiteljskim, tako i u učeničkim knjižnicama. Tako se u *Službenom glasniku* za 1904./05. navodi broj od 348.227 knjiga u učiteljskim knjižnicama i 135.458 knjiga u učeničkim knjižnicama.

U vremenskom razdoblju od četvrt stoljeća (24 godine) broj knjiga u učiteljskim knjižnicama povećao se za oko 11 puta, a u učeničkim knjižnicama za oko 22 puta. Prosječno godišnje povećanje knjižnog fonda u učiteljskim knjižnicama iznosi 13.181 knjiga, a u učeničkim knjižnicama 5.737 knjiga.

Službena statistika ukazuje na permanentni rast knjižnog fonda, što posredno ukazuje na brigu školskih vlasti oko školskih knjižnica i o njihovom značaju na ukupnom poboljšanju odgojno-obrazovnog rada u školama.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U drugoj polovici XIX. stoljeća stvoreni su svi potrebni i nužni preduvjeti za utemeljenje školskih knjižnica. Postojao je relativno razvijen državni školski sustav. Uvedeno je obvezno početno školovanje (niža pučka škola). Djeluju državne i privatne tiskare, koje su uglavnom i nakladnici. Redovito izlazi pedagoška periodika, kao i periodika za djecu.

Knjižnice su u početku (prije zakonske regulative) prikupljale, posuđivale i čuvale školske udžbenike i priručnike.

Prvi hrvatski školski zakoni iz 1871., 1874. i 1888. godine propisuju školske knjižnice kao obavezne institucije. Školske knjižnice treba izdržavati školska uprava, a to su kotari i općine. Školske knjižnice mogu se dodatno izdržavati iz: članarina učitelja, novčanih donacija, poklona knjiga izdavačkih kuća ili pojedinaca.

Tijekom vremena, unutar školskih knjižnica posebno se formiraju knjižnice za učitelje i knjižnice za učenike. Pojam školske knjižnice, u to vrijeme, ne označava poseban prostor nego posebne ormare u kojima se nalaze i čuvaju školske knjige. U to vrijeme, također, ne postoji stručni školski knjižničar. Knjižničar se bira između učitelja koji već rade u školama, prema svom interesu ili bez njega, s dodatnim plaćanjem ili bez njega.

U početku ne postoji jedinstvena stručna klasifikacija knjiga. Ona je prepuštena individualnim kriterijima pojedinih učitelja-knjižničara. Tijekom vremena dolazi do značajnijeg ujednačavanja na području stručne klasifikacije knjižnog fonda.

Prihvaćena je klasifikacija učiteljskih knjižnica prema područjima: pedagogija, pojedine struke (prema nastavnim predmetima koji se predaju u školi), znanstveno-popularne knjige i beletristika.

Knjige u učeničkim knjižnicama pokušavaju se klasificirati prema uzrastu: prvi uzrast drugi i treći razred, drugi uzrast četvrti razred, treći uzrast učenici koji polaze opetovnicu. Za svaki uzrast navode se vrste knjiga koje odgovaraju navedenim uzrastima.

Školske knjižnice dužne su voditi knjigu inventara kao i knjigu evidencije posuđenih knjiga. Izgled knjige inventara i evidencije posuđenih knjiga metodološki su ujednačene.

Široka stručna rasprava vodila se oko svrha učiteljskih i učeničkih knjižnica. Najznačajnija uloga učiteljskih knjižnica pripisuje se njihovoj ulozi u osiguravanju uvjeta za produžno obrazovanje učitelja.

Druga značajna uloga učiteljskih knjižnica je prosvjetiteljska. Školske knjižnice trebaju imati i ulogu javne knjižnice (posebno u malim mjestima koja nemaju javnu knjižnicu) i na taj način doprinijeti prosvjeđivanju puka na svom školskim području.

Učeničke knjižnice trebaju doprinijeti razvoju čitalačke kulture s elementima uvođenja učenika u tehnike samostalnog rada (čitanje s razumijevanjem, pravljenje bilješki, pismeno i usmeno izražavanje na temelju napisanih bilješki). Čitanjem treba djelovati na ukupnu ličnost učenika: spoznajnu, emocionalnu i moralnu.

Školske knjižnice ni u to vrijeme nisu bile samo skladište knjiga. One su bile u izrazitoj pedagoškoj funkciji učitelja, učenika pa i u puka na svom školskom području.

LITERATURA

1. Adamović, V. (1885.), *Građa za istoriju dubrovačke pedagogije*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
2. Cuvaj, A. (1910.-1913.), *Građa za povijest školstva Kraljevine Hrvatske, Slavonije od najstarijih vremena do danas*. Drugo ispravljeno i dopunjeno izdanje

- knjige 1-11. Zagreb: Naklada kr.-hrv.-slav.-dal. Zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu.
3. * * (1963.), *Enciklopedijski rječnik pedagogije*. Zagreb: Matica Hrvatska.
 4. Filipan, B. i sur. (1980.), *Pet stoljeća narodne prosvjete i školstva u Varaždinskim toplicama*. Zagreb: NIRO Školske novine i drugi.
 5. Franković, D. (ur.) (1958.), *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
 6. * * * (1888.), I opet jedan prijedlog. *Napredak*, XXIX 385-387.
 7. Jožičić, T. (1875.), Odgovaraju li naše školske knjižnice svom zadatku. *Napredak*, XVI. 283-285.
 8. Kirin, J. (1877.), Đačke knjižnice. *Napredak*, XVIII 87-90.
 9. Kirin, J. (1925.), Razvitak pučkog školstva u Hrvatskoj i Slavoniji. *Hrvatski učitelj*, V (1-12): 23-74.
 10. Klaić, N. (1969.), *O postanku zagrebačkog sveučilišta*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
 11. Klobučar, D. (1897.), Učeničke knjižnice. *Napredak*, XXXVIII 456-458.
 12. Klobučar, D. (1902.), Školske knjižnice. *Napredak*, XLIII 271-274.
 13. Kopsa, N. (1876.), Bez česa ne bi smjele biti učiteljske knjižnice. *Napredak*, XVIII 214-216.
 14. Kobali, M. (1883.), Knjižnica za mladež. *Napredak*, XXIV 428.
 15. Körbler, D. (1875.), Spomenimo se i budući nam školskih knjižnica. *Napredak*, XVI 445-447.
 16. Kralik, G. (ur.) (2004.), *Sveučilišni godišnjak 2003./04*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera.
 17. Kujundžić, N. (1996.), *Razvoj pedagogije u Hrvata*. U: (ur.) H. Vrgoč *Pedagogija i hrvatsko školstvo*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor, str. 24-30.
 18. Malus, I. (1902.), Sredstva učiteljeva obrazovanja. *Napredak*, XLIII 425-427.
 19. Martinović, I. (1912.), *Povijesne crtice o školstvu brodske pukovnije i broskog okružja*. Zagreb: Piščeva naklada.
 20. Munjiza, E. (1985.), *Osnovna škola Ivan Filipović u Velikoj Kopanici 1764. - 1984*. Zagreb: Školska knjiga.
 21. Munjiza, E. (2002.), *Radni odgoj u pedagoškoj periodici Hrvatske između 1860. i 1918. godine*. U: (ur.) N. Tataković i A. Muradbegović *Kvalitetno obrazovanje i stvaralaštvo*. Pula: Visoka učiteljska škola i Hrvatski pedagoško-književni zbor, str. 93. - 102.
 22. Munjiza, E. (2009.), *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera Filozofski fakultet i Hrvatski pedagoško-književni zbor, ogranak Slavonski Brod.
 23. Previšić, V., Radeka, I., Rosić, V. (2002.), *Pedagogija na filozofskim fakultetima u Hrvatskoj*. Rijeka: Graftrade i drugi.
 24. * * (1871.), *Političko i sudbeno razdijeljenje Hrvatsko-slavonske krajine*. Zagreb: Tiskara C. Albrechta.
 25. * * (1864.), Pravionik za utemeljenje mjesne knjižnice pri dječjačkoj glavnoj učooni u Đakovu. *Napredak*, V 74-77.
 26. * * (1883 - 1905.), *Službeni glasnik*. Službeno glasilo Hrv.-slav.-dal. Zemaljske vlade Odjel za bogoštovlje i nastavu. Zagreb: Tisak Ign. Grantza.
 27. Srkulj, S. (1911.), *Izvori za hrvatsku povijest*. Zagreb: Naklada piščeva.

28. Tomić, P. (1902.), Pučke čitaonice i učitelji. *Napredak*, XLIII 395-399.
29. * * (1871.), *Zbirka zakonag i naredbah za Vojnu krajinu*. Budim: Državna tiskara.

FOUNDATION AND WORK OF SCHOOL LIBRARIES IN CROATIA BY THE END OF 19TH CENTURY

Summary: Authors have explored the beginnings and work of school libraries in Croatia in the second half of the 19th century. The foundation of school libraries is connected with enabling the necessary prerequisites: organised public schooling, emerging publishers, vocational associations, pedagogic literature and periodicals.

It is possible to make distinction between the libraries intended for teachers and those intended for pupils. The libraries for teachers were meant to provide prolonged teacher education and also serve as the means of enlightenment of people living in the school area.

Libraries for pupils used to stimulate reading culture and prepare pupils for independent forms of learning. They were supposed to have impact on overall pupils development: cognitive, moral, aesthetics and impression.

Regardless of the fact that libraries in those days had no professional librarians, they still gradually created unified methodology of clasification, katalogues and lending books.

School libraries had a significant educational role and wide range of possibilities to aid versatile education.

Key words: school libraries for teachers and pupils, prolonged teacher education, enlightenment, learning how-to-learn.

Author: izv. prof. dr. sc. Emerik Munjiza
Filozofski fakultet u Osijeku
Snježana Kragulj, asistentica
Učiteljski fakultet u Osijeku

Review: Život i škola, br. 23 (1/2010.), god. 56., str. 153. - 168.

Title: Utemeljenje i rad školskih knjižnica u Hrvatskoj do kraja XIX. stoljeća

Categorisation: stručni rad

Received on: 30. ožujka 2010.

UDC: 027.8(497.5) (091)

Number of sign (with spaces) and pages: 39.663 (:1800) = 22.035 (:16) = 1.377